

KI METÉLTE KÖRÜL ÁBRAHÁMOT? Bibliaértelmezés a kognitív vallástudomány szempontjából

WHO CIRCUMCISED ABRAHAM? Biblical Exegesis and the Cognitive Science of Religion

Biró Tamás

PhD, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék, Budapest
egyetemi docens, Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Judaisztikai Tanszék, Budapest
biro.tamas@btk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A kognitív vallástudomány a világ kultúráiban megfigyelhető vallási jelenségeket a biológia és a megismeréstudományok perspektíváiból közelíti meg. Az 1960-as évek kognitív forradalma során létrejött paradigmák laza hálózatából kölcsönöz fogalmakat, kutatási kérdéseket és módszertant. Ennek illusztrálásaként Thomas Lawson és Robert McCauley rítuselméletével magyarázom a bibliai Ábrahám-történet divergens értelmezési hagyományait. A címben feltett kérdésre adott eltérő válaszok azt tükrözik, hogy a *Homo sapiens* mentális mechanizmusai milyen eredményekre vezetnek eltérő kulturális viszonyok közepette.

ABSTRACT

The cognitive science of religion approaches the religious phenomena observed around the world from a biological and cognitive science perspective. It borrows concepts, research questions, and methodologies from a loose network of paradigms that emerged during the cognitive revolution of the 1960s. As an illustration, I will use the ritual theory of Thomas Lawson and Robert McCauley to explain the divergent exegetical traditions of the biblical Abraham narrative. The divergent answers to the question posed in the title reflect how the mental mechanisms of *Homo sapiens* lead to different outcomes in different cultural contexts.

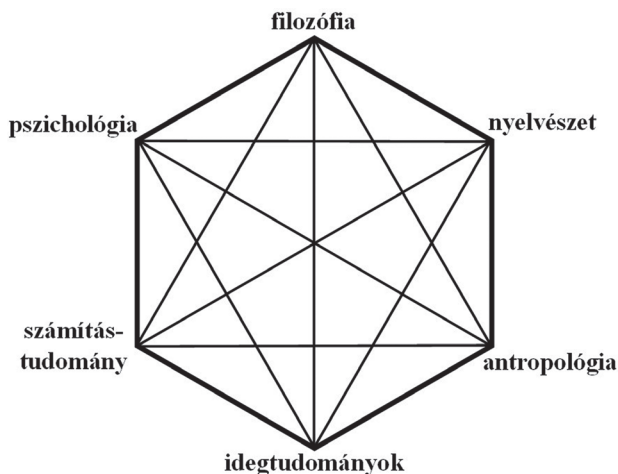
Kulcsszavak: kognitív vallástudomány, bibliaértelmezés, körülmételés, rítuselmélet, midrás

Keywords: cognitive science of religion, biblical exegesis, circumcision, ritual theory, Midrash

A VALLÁSTUDOMÁNY KOGNITÍV MEGKÖZELÍTÉSÉBEN

A vallástudomány kognitív megközelítései az 1990-es évekre és az ezredfordulóra vezethetők vissza, önálló irányzattá a 2000-es években vált, saját szakmai szervezettel és folyóirattal. Előfutárnak tekinthető az 1970-es és 1980-as években Dan Sperber és Stewart Guthrie; a terület megszületését Thomas Lawson és Robert McCauley 1990-ben megjelent könyvéhez kötik. A kognitív vallástudomány két évtizeddel később már a vallástudomány szerves része, amely jelentős súllyal jelenik meg szakmai konferenciákon, és számos egyetemen az oktatásban is helyet kapott. A tudományszociológiai áttekintés is alátámasztja azt, hogy a kognitív vallástudomány (cognitive science of religion, CSR) kétségtelenül a kortárs vallástudomány egyik teljes értékű paradigmája. A terület összefoglalását nyújtja tankönyvi jelleggel, számos hivatkozással Claire White (2021), módszertani bevezetést ad D. Jason Slone és William W. McCorkle, Jr. (2019).

A terület meghatározása azonban nem egyszerű; a *kognitív* szó gyakran félreértésekre ad okot. A latin *cognitio* (ismeret, megismerés) szó sokakban a tudatos és racionális gondolkodást idézi fel, mintha az emóciók nem férnének bele a kognitív megközelítésekbe. A kifejezés valójában a kognitív tudományokra (a „megismeréstudományra”, vö. Pléh, 2013) utal, az 1960-as évek kognitív forradalma során létrejött tudományos paradigmák laza hálózatára. Ezt a hálózatot szimbolizálja 1978 óta a „kognitív tudományok hatszöge” (cognitive science hexagon, *1. ábra*), amely a filozófia, a nyelvészet, a pszichológia, az antropológia, az idegtudományok és a számítástudomány kognitív irányzatait köti össze. Amikor kognitív vallástudományról beszélünk, akkor a vallás kutatását ehhez a hatszöghöz akarjuk valamilyen formában hozzákapcsolni.

1. ábra. A kognitív tudományok hatszöge (a szerző ábrája)

A vallás fogalma sokféle módon közelíthető meg, a vallási jelenségekre számos magyarázat adható. A középkorban a vallásra *vallási* magyarázatot adtak: a hívek azért követnek bizonyos szokásokat, azért fogadnak el bizonyos hitrendszereket, mert hitük szerint istenük, isteneik ezt írták elő nekik, és ezt a jelenség korabeli elemzője helyesnek vagy helytelennek tartotta. Bár ma már a valláskutató nem tesz értékítéletet a vizsgált jelenség kapcsán, de az előző mondat elejéből kiszűrődő tautológia napjainkig jelen van a vallást *sui generis* jelenséggként megközelítő vallástudományi iskolákban: a vallás fogalma egyedülálló a maga nemében, más kategóriára nem redukálható, a vallási jelenségeket vallási fenoménként lehet csak elemezni. Ezzel szemben állnak azok a paradigmák, amelyek a lelki vagy a társadalmi élet megnyilvánulásaként látják és értelmezik a vallást. Az összehasonlító vallástudomány a vallásra mint történeti jelenségre tekintett az újkor hajnalától, csúcspontját a 19. században érve el, a nemzeti (történeti), biológiai (evolúciós) és nyelvtörténeti nagynarratívák korában. A századfordulón két új perspektíva jelent meg: a vallást a vallásszociológia, vallásantropológia és vallásszemiotika elsősorban közösségi jelenséggként fogta fel, míg a valláspszichológia az egyén lelki folyamatait helyezte a középpontba.

A kognitív vallástudomány – nem tagadva a korábbi megközelítések létjogosultságát – a vallást mindenekelőtt biológiai jelenségnek tekinti: a *Homo sapiens* agya úgy van „behuzalozva”, hogy az emberi kultúrák mindig és mindenhol hemzsegnék a vallás megnyilvánulásaitól. A vallás közösségi szinten az egyéni vallásosságokból emergens jelenséggként jön létre. Más kultúratudományok kognitív megközelítéseihez (például a kognitív irodalomtudományhoz, a kognitív muzikológiához, valamint a generatív és kognitív nyelvészethez) hasonlóan, a kognitív vallástudomány is az agy/elme termékeként közelít kutatásának tárgyához. Vajon milyen agyi (és az agyon kívüli egyéb fiziológiai) mechanizmusok hozzák ezeket létre? Hogyan működnek az ehhez szükséges idegi struktúrák? Mit árul el az elméről az, hogy bizonyos jelenségek minden emberi kultúrában egységesen megjelennek (univerzálék), más jelenségek pedig kultúráközi változatosságot (cross-cultural variations) mutatnak? Miért jöttek létre ezek a funkciók az elmében a biológiai evolúció során? És megfordítva: mindaz, amit más területeken felfedeztünk az agy/elme működéséről, milyen új megvilágításba helyezi kutatásunk tárgyát? Felvet-e új kutatási kérdéseket, és kapunk-e újszerű válaszokat a régi kérdésekre?

Az agy (brain) és az elme (mind) szópáron belül az előbbi a biológiai szervet jelöli, amely elsősorban a neurológia kutatási területe. Az agyi (és az azon kívüli) biológiai folyamatok tanulmányozása révén érthetjük meg majd egyszer, hogyan jutunk el – „alulról felfelé” – az idegsejtektől a látásig, hallásig, térbeli tájékozódásig, zenéig, nyelvig, társas interakciókig... vagy éppen a vallási rítusokig, természetfeletti lényekbe vetett hitig, egy kegytárgy elkészítéséig, egy mitológiai

narratíváig. Ezzel szemben az *elme* az agy funkcióit, működését jelöli. A kognitív forradalom alap gondolata az „agy = számítógép” metafora volt, vagyis az elme éppúgy információt dolgoz fel (az érzékszervek révén beolvas, tárol, átalakít, majd az izmoknak adott utasítások formájában kiad információt), mint a számítógépek. Ha az elme felől indulunk el – „felülről lefelé” –, akkor úgy tesszük fel a kérdést: mi az a szoftver, amely lehetővé teszi a látást, hallást, zenét, nyelvet, társas interakciókat stb., valamint a világ vallásaiban megfigyelhető jelenségeket is? A lehetséges mentális algoritmusokat kipróbálhatjuk szilíciumalapú hardveren, és ebből nő ki a mesterséges intelligencia kutatása, a gyakorlati célú technológiai fejlődés. Ezzel párhuzamosan, remélhetőleg idővel megértjük azt is, hogyan implementálódik az elme szoftvere az agysejtekből álló *wetware*-en (a gondolatmenetet folytatja Biró, 2014).

Összefoglalva, a kognitív vallástudomány a vallásra biológiai jelenségként, az agy/elme termékeként tekint. Ezért a biológiából és a kognitív tudományok hat- szögéből vett fogalmakkal, kutatási kérdésekkel és módszerekkel közelít tárgyá- hoz. Napjaink fősodra a kognitív hatszögön belül a kognitív pszichológiához, a kognitív idegtudományhoz és az evolúciós pszichológiához kötődik leginkább. Antropológiai terepmunkával és kísérletes eljárásokkal – pszichológiai tesztek- kel, fiziológiai mérésekkel, agyi képalkotó eljárásokkal – vizsgálják a vallással összefüggő mentális folyamatokat. Ezáltal új empirikus adatokkal támasztják alá a korábbi generációk hipotéziseit vagy saját felvetéseiket a vallás evolúciós eredet- ét és humánológiai funkcióit illetően. Mások más kognitív területekhez, példá- ul a kognitív nyelvészethez (metaforaelmélethez) vagy a kognitív antropológiához és kognitív régészethez kapcsolódnak szorosabban, ők a vallást a többi kognitív funkció kontextusában elemzik. Megint másokat a hatszögből az informatika ihletett meg, és ők számítógépes modellezéssel, hálózatkutatással vagy adatbá- nyászattal közelítenek témájukhoz. Az alábbiakban bemutatandó rítuselméleti elemzés mögött az 1980-as évek chomskyánus nyelvészete bújik meg (Lawson– McCauley, 1990; Biró, 2013).

ÁBRAHÁM KÖRÜLMETÉLŐDÉSE

Most tekintsünk egy konkrét vallási jelenséget: azt a sokféleséget, ahogy külön- böző korokban, különböző közösségekben értelmezik a Héber Biblia egyik feje- zetét. Ha sikerül egy modell révén a megfigyeléseinket megmagyarázni, az egy- részt hozzájárulhat a *Homo sapiens* elméjének (az agyában futó „szoftvernek”) a jobb megértéséhez, másrészt új távlatokat nyithat a hebraisztikai, bibliatudomá- nyi kutatásokban is (vö. még Czachesz–Theissen, 2019).

Kiindulási pontunk az, hogy a Héber Biblia Ábrahám körülmetélését *nif'al* igetörzsben szereplő igével, azaz egy passzív nyelvtani alakkal mondja el:

„Midőn Ábrám kilencvenkilenc éves volt, megjelent az Örökkévaló Ábrámnak, és mondta neki: Én vagyok Isten, a Mindenható, járj előttem és légy feddhetetlen; hogy adjam szövetségemet közöttem és közötted [...] Ez az én szövetségem, melyet megőriztetek, köztem és köztetek és magzatod között utána: Metéltessék körül nálatok minden férfiszemély. Metéltessetek körül előbőrötök húsán, és legyen szövetség jelül köztem és köztetek. Nyolcnapos korában metéltessék körül nálatok minden férfiszemély, nemzedékeiteken át [...] körülmetéltessék házadnak szülöttje, és akit pénzen vettél, és legyen szövetségem a testeteken örök szövetségül. [...] És Ábrahám kilencvenkilenc éves volt, midőn körülmetéltetett előbőrének húsán [...] Ugyanazon a napon metéltetett körül Ábrahám és fia, Ismaél [...]” (1Móz 17, az IMIT-fordítás¹ alapján).

A passzív igealak homályban tartja a cselekvés ágensét (logikai alanyát), és nem válaszolja meg a tanulmányom címében feltett kérdést: ki is metélte körül Ábrahámot?

Az elmúlt két évezred zsidó és keresztény kommentátorai számos válasszal szolgáltak erre a kérdésre (bővebben lásd Biró, 2022, 2023, amelyek jelen kutatás korábbi fázisait képviselik). Hippolytus Romanus, 3. századi keresztény apologéta szerint például Malkicedek, Sálém királya, a „legfelsőbb Isten” papja (1Móz 14,18) volt az, aki körülmetélte Ábrahámot, míg a 8. század környékén keletkezett Pirké de-Rabbi Eliezer című zsidó munka szerint Sém, Noé fia tette azt. Figyeljük meg, hogy előbbinél a cselekvés ágense egy szakrális jelentőséggel bíró személyiség, utóbbinál pedig egy apai ági felmenő, aki – egyes hagyományok szerint – előbőr nélkül, azaz körülmetélve született. Érdekeség, hogy a korabeli rabbinikus irodalom több műve is azonosítja Malkicedeket Sémmel, így ez a két válasz nem is feltétlenül mond egymásnak ellent.

Eltérő választ ad a szintén késő ókori, kora középkori Tanhuma Jelamdenu midrásgyűjtemény (késő ókori rabbinikus bibliaértelmezések gyűjteménye):

„Rabbi Jismael mondta: [...] Ábrahám ült, és azon gondolkodott, hogyan metéltetik körül, miután a Szent-áldassék-Ő ezt mondta neki: »és szövetségemet teszem közöttem és közötted« (1Móz 17,2). Hogyan folytatódik ez a vers? »És Ábrahám arcra borult« (1Móz 17,3). Amint Ábrahám arcra borult, a Szent-áldassék-Ő megjelölte azt a helyet, és egy skorpió megmarta őt. Ezt követően Ábrahám körülmetélve találta önmagát.” (Tanhuma Jelamdenu, varsói kiadás, Lekh lekha 17, a szerző fordítása.)

¹ Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Szentírás-kiadásának 1898-as I. kötete *A Tóra. Mózes öt könyve*, Dr. Bernstein Béla fordításában.

Ebben az értelmezésben Ábrahám csodálatos körülmények közepette „körülmetéldött”. Tulajdonképpen a bibliai szöveg megengedi ezt az értelmezést, mert a *nif'al* igetörzs nemcsak passzív (például „az ablak valaki által becsukattatik”) hanem mediális („az ablak becsukódik”) jelentést is kifejezhet. Így a kreatív rabbi abból, hogy a bibliai szöveg nem jelöli meg a cselekvés ágensét, azt a következtetést vonta le, hogy esetleg nem is volt ilyen ágens a történetben. Más olvasatban: a cselekvés ágense Isten, aki nem „saját kezűleg”, hanem egy csoda révén metélte körül Ábrahámot.

Egy korábbi midrásgyűjtemény, a Genesis Rabba, amely a középkor óta jóval ismertebb a zsidó közösségekben, azonban ezt írja:

„Meggördezte [Ábrám Istentől]: ki metél körül engem? Azt válaszolta: Saját magad. Ábrám azonnal megfogta a kést, és megragadta az előbörét, hogy levágja, de megijedt, hogy túl idős. Mit tett a Szent-áldassék-Ő? Megfogta a kezét, és vele együtt vágta.” (Genesis Rabba, 49:2, a szerző fordítása)

Ha napjainkban valaki felteszi a tanulmány címében szereplő kérdést egy zsidó közösségben, azt az evidens választ fogja kapni, hogy Ábrahám saját magát metélte körül. Ez a megoldás, amely szintén felbukkan az elmúlt kétezer év irodalmában, a Genesis Rabba véleményének a leegyszerűsödése.

A magyarázatra szoruló vallástörténeti jelenség tehát a következő: az információhiányos bibliai szöveg értelmezésére számos megoldás született a késő ókorban, kora középkorban, de ezek közül az a vélemény terjedt el a zsidóságban, amely szerint Ábrahám „egyszerűen” körülmetélte önmagát. Miért történt így?

EGY VALLÁSTÖRTÉNETI JELENSÉG KOGNITÍV MAGYARÁZATA

A kognitív vallástudomány egyik alapgondolata az, hogy a vallási jelenségeket agyunk az analóg mindennapi jelenségekhez hasonló módon reprezentálja, de valamilyen csavarral. A kognitív vallástudomány két megalapítója, Thomas Lawson és Robert McCauley (1990) amellet érveltek, hogy a vallási rítusok olyan egyszerű cselekvések, amelyek strukturális leírásában megjelenik valamiféle vallási elem. Egy ételáldozat nem más, mint valakinek az étellel történő megkínálása, de a megkínált személy természetfeletti tulajdonságokkal bír.

A körülmetélés akkor nyer vallási jelentőséget, ha az urológiai beavatkozás során az eszköz, a páciens vagy az ágens rendelkezik vallási jelentőséggel. Amennyiben az ágens az, akkor a cselekvés egy átmeneti rítussá válik, amelyben a páciens státusa megváltozik. Gondoljunk egy keresztény esküvőre vagy keresztelőre: az ágens a pap (vagy más megkeresztelt személy), aki felhatalmazással bír, hogy Isten, Jézus, illetve a Szentháromság nevében cselekedjék, és az ő aktusa

révén lesz érvényes az átmeneti rítus. A késő ókorban a körülmetélést egy olyan átmeneti rítusnak tekintették, amelynek révén a páciens a zsidó közösséghez csatlakozik. Ezt a képletet visszavetítve a bibliai történetre, egy olyan ágenst keresett a korabeli olvasó, aki Ábrahám körülmetélését is érvényessé tehetné, enélkül ugyanis nem csatlakozott volna „Ábrahám szövetségéhez”, nem vált volna – a bibliai kor utáni bibliaolvasó szemében – az első zsidóvá. Ez indokolja azokat a javaslatokat, amelyek szerint Isten maga végezte volna el Ábrahám körülmetélését vagy Malkicedek, „a legfelsőbb Isten papja”. Sőt, Sém választása is érthetővé válik, ha a kommentátor Sém-et azonosítja Malkicedekkel; de legalábbis, ha elfogadja azt a hagyományt, amely szerint Sém előbőr nélkül született, vagyis csodás módon ő már előzetesen keresztülment ezen a beavatási szertartáson.

De hogyan magyarázzuk a többi értelmezést? És miként azt, hogy nem ezek az értelmezések terjedtek el a zsidó közösségben? A kognitív vallástudomány osztja Dan Sperber és Richard Dawkins felfogását a kulturális epidemiológiáról, illetve memetikáról: egy kulturális (esetünkben vallási) innováció akkor terjed el a közösségben, ha az egyén elméje képes azt befogadni, legfeljebb minimális torzítással továbbadni, továbbá, ha motivált, érdekelt is a továbbadásban.

Annak megértése céljából, hogy mi zajlik le egy bibliai vers értelmezése során az agyban, azaz hogyan képzeljük el a mentális szoftver működését, forduljunk más kognitív területek felé. Egy medio-passzív igealakkal kifejezett cselekvés ágensének (logikai alanyának) a meghatározása nagyon hasonlít egy, a számítógépes nyelvészetből és nyelvtechnológiából jól ismert feladatra. Az anaforafeloldás (anaphora resolution) nehézségeit a következő mondat illusztrálja:

„Bogyó, Babóca és Baltazár korán reggel elindultak a rétre, hogy kipróbálják az ejtőernyőt, amit a méhecske varrt” (Bartos, 2007/2011³, a mese nyitómondata).

Arra a kérdésre, hogy hány szereplőt említ ez a mondat, eltérő válaszokat fognak adni a kisgyermeket nevelő olvasók, mint azok, akik az elmúlt egy-két évtizedben nem követték a kortárs magyar gyermekirodalmat. Előbbiek ugyanis tudni fogják, hogy a *méhecske* szó nem egy negyedik szereplőre utal, hanem ugyanarra az entitásra, mint a mondat elején szereplő *Baltazár* szó.

Azonban a mesesorozatot nem ismerő olvasók is valószínűleg gyorsan megértik, hogy a mondat egy fiktív mesevilágban játszódik, ahol a méhecskék képesek emberi tevékenységeket végezni. Vagyis a fiktív világ szereplői ún. *kontraintuitív* jellemzőkkel is rendelkeznek. Egyéb szempontokból a méhecskék állati, méghozzá a méhekre jellemző tulajdonságokkal bírnak (repülnek, csíkosak, mézet készítenek stb.), vagyis a *kontraintuitív* szintje bizonyos korlátokon belül marad. A vallási narratívák annyiban különböznek a mesevilágtól, hogy nem fiktív, hanem ún. kulturálisan posztulált epiztemikus státusszal rendelkeznek (Bíró, 2013, 126., 2021, 281.). A Biblia szereplőiről is feltételezzük azokat a tulajdonságokat, amelyek saját világunk szereplőire jellemzőek, kivéve azokat, amelyeket a történet miatt el kell vetnünk. Így például Ábrahám is érez testi fájdalmat, és fél tőle,

mint minden ember – ahogyan a Genesis Rabba írja –, azonban százéves korában képes gyermeket nemzeni.

Az anaforafeloldás során a megoldó algoritmus előbb felsorolja a lehetőségeket: az adott szövegkörnyezetben aktív – vagy könnyen aktivizálható – szereplőket. Majd különböző eszközök segítségével, több tényezőt figyelembe véve, kiválasztja ezek közül a legvalószínűbb antecedenst (Jurafsky–Martin, 2009, 695–719.).

Így Ábrahám körülmetélése kapcsán is vegyük számba a szóba jöhető ágenszeket: Ábrahám saját maga, Isten, de Jismael, Sára vagy Damaszkuszi Eliezer is körülmetélhette a főszereplőt. Malkicedek és Sém mint a Teremtés könyvének korábbi, de még életben lévő szereplői merülnek fel. Utolsó lépésben azt kell megmagyaráznunk, hogy különböző exegéták miért, milyen tényezők miatt választják ezt vagy azt az opciót. Az eltérő értelmezési hagyományokat így az eltérő tényezőkkel (vagy azok eltérő prioritási sorrendjével, vö. Prince–Smolensky, 1993/2004) magyarázhatjuk.

A keresztény Hippolytus Romanus számára a rítus központi szereplője a pap, így érthető, hogy a körülmetélést a kor első számú papjának kellett elvégeznie. Ezzel szemben a zsidóságban ez a kor, az i. sz. 1. évezred a lassú rabbinizáció korszaka (McDowell et al., 2021): a korábbi formák helyét, amelyek középpontjában a zsinagóga, a liturgia és – születési alapon – a papság állt, fokozatosan veszi át a tóratanulás és a meritokratikus módon szerveződő rabbiniikus réteg.

Különösen a Pirké de-Rabbi Eliezer besorolása vita tárgya napjainkban (McDowell, 2021), amely rabbiniikus és nem rabbiniikus rétegeket is tartalmaz, így szimbolikus, hogy ebben a műben Sémre esik a választás. Ha ugyanis azt a hagyományt tekintjük, amely Sémét azonosítja Malkicedekkel, akkor a Pirké de-Rabbi Eliezer olvasata még „papi jellegű”. De ha azt a hagyományt aktiválja az olvasó a fejében, amely szerint Sém egy tanházat működtetett, amelyben Ábrahám is tanult (jellegzetes példa arra, ahogyan a rabbiniikus irodalom saját világát projektálja vissza a bibliai múltba), akkor Sém azért jogosult Ábrahám körülmetelésére, mert ő Noé kiválasztott fia, az isteni tanítás hordozója, a legkorábbi rabbi.

A Genesis Rabba választása mögött a Lawson és McCauley által javasolt rítuselméleti mechanizmus állhat: Ábrahám körülmetélése akkor lesz a legegységelméleti módon érvényes, ha azt közvetlenül az istenség végzi el. Viszont ugyanerre a korszakra a Héber Biblia dezantropomorfizáló értelmezése is jellemző (például a targumokban, vö. Koltai, 2022, 23.). Ezért preferálhatta egy korabeli exegéta elméje azt az értelmezést, amelyben Isten nem „saját kezével”, hanem Ábrahám kezét fogva metéli körül Ábrahámot.

És mi van a napjainkban zsidó körökben elterjedt felfogással? A középkorban csökkent a körülmetelés átmeneti rítusként történő értelmezése. A betérések ritkábbak voltak, mint az ókorban, és a rabbiniikus betérés csúcspontja eltolódott a körülmetelésről a rituális fürdőben történő megmerítkezés irányába. Nők betérése esetén egyáltalán nem volt körülmetelés. Továbbá győzött az a felfogás,

amely szerint zsidó az, aki zsidó anyától születik, és nem a körülmetélés teszi az újszülöttet zsidóvá. A körülmetélés visszanyerte eredeti értelmét, amely szerint a körülmetélt „belép Ábrahám szövetségébe”. Ebben az 1Móz 17-ben leírt szerződésben a humán fél, Ábrahám felelős a körülmetélésért, míg Istenre más kötelezettségek vonatkoznak. Így érthető, hogy a legelső, prototipikus körülmetélés cselekményében is aktív, ágensi szerepet vállalt Ábrahám. Az Ábrahám kezét fogó istenség verzióban az kontraintuitívitás szintje indokolatlanul magas, márpedig a kognitív vallástudomány egyik korai megfigyelése szerint a minimális szintű kontraintuitívitás az, ami az elme számára optimális. Ezek az optimális mentális reprezentációk – esetünkben az önmagát körülmetélő Ábrahám története – terjednek el, maradnak fenn legkönnyebben.

Összefoglalva, megfigyeltünk egy hebraisztikai, vallástörténeti jelenséget, és ennek magyarázatára más kognitív tudományokból merítettünk fogalmakat, módszereket. Az egymástól eltérő értelmezési hagyományokat azzal magyaráztuk, hogy az emberi faj kognitív mechanizmusai különböző kulturális kontextusokban lépnek működésbe. Ugyanakkor a kognitív tudományok szempontjai is új horizontot nyithatnak a bibliai szöveg és annak recepciótörténete kutatása során.

A BIBLIAI IDÉZETEK FORRÁSA

IMIT: Szentírás I. *A Tóra. Mózes öt könyve.* (ford. Bernstein Béla) Budapest: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1898. <https://mandadb.hu/tetel/656037/Szentiras>
 Tanhuma Jelamdeni (Varsói kiadás, Lekh lekha 17, a szerző fordítása)
 Genesis Rabba (49:2, a szerző fordítása)

IRODALOM

- Bartos Erika (2007, 2011³): A kis dongólány. In: Bartos Erika: *Bogyó és Babóca beteg.* Budapest: Pagony Könyvek, ISBN 9789639727991
- Biró Tamás (2013): Is Judaism Boring? On the Lack of Counterintuitive Agents in Jewish Rituals. In: Czachesz István – Uro, Risto (eds.): *Mind, Morality and Magic: Cognitive Science Approaches in Biblical Studies.* Durham, UK–Bristol, CT: Acumen Publishing, 120–143. ISBN 9781844657339, https://www.biro.hu/publications/Biro-2013-Is_Judaism_boring.pdf
- Biró Tamás (2014): A Biological/Computational Approach to Culture(s) Is Cognitive Science. Commentary within the Debate on “Does Cognitive Science Need Anthropology?”. *Topics in Cognitive Science*, 6, 1, 140–142. DOI: 10.1111/tops.12057, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/tops.12057>
- Biró Tamás (2021): The Jewish Mind: A Cognitive Science of Religion Approach to and in Judaism. In: Vizi E. Szilveszter et al. (eds.): *Hit, tudomány és társadalom = Faith, Science and Community.* Budapest: Szent István Társulat, 279–288. ISBN 9789632779287, <https://birot.web.elte.hu/files/Biro-2021-FaithSciComm.pdf>
- Biró Tamás (2022): Who Circumcised Abraham? A Cognitive Network Model for the Interpretations of Gen 17. *Annali di storia dell' esegesi*, 39, 1, 121–143.

- Biró Tamás (2023): Két kommentár Gen 17-hez. *Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv*, 24, 7–13. <https://birot.web.elte.hu/files/Gen-17-KZSTE-Biro-2023.pdf>
- Czachesz István – Theissen, Gerd (2019): Cognitive Science and Biblical Interpretation. In: Nikolsky, Ronit – Czachesz, István – Tappenden, Frederick S. et al. (eds.): *Language, Cognition, and Biblical Exegesis: Interpreting Minds*. London: Bloomsbury, 13–39. DOI: 10.5040/9781350078130.ch-002, ISBN 9781350225404, https://www.researchgate.net/publication/336049510_Cognitive_Science_and_Biblical_Interpretation
- Jurafsky, Daniel – Martin, James H. (2009): *Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics, and Speech Recognition*. 2. ed. Upper Saddle River, NJ: Pearson–Prentice Hall, ISBN 9780 131873216
- Koltai Kornélia (2022): A targumok – Elmélet és gyakorlat, különös tekintettel a bibliafordítási és interpretációs eljárásokra. *Targum*, 1, 1, 2–29. DOI: 10.56664/targum.2022.1.3, https://real.mtak.hu/150935/1/targum_1_Koltai.pdf
- Lawson, E. Thomas – McCauley, Robert N. (1990): *Rethinking Religion: Connecting Cognition and Culture*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, ISBN 0521438063
- McDowell, Gavin (2021): Rabbinization of Non-Rabbinic Material in Pirqe de-Rabbi Eliezer. In: McDowell, Gavin et al. (eds.), 2021. 13. fejezet. DOI: 10.11647/OBP.0219.13, <https://www.openbookpublishers.com/books/10.11647/obp.0219/chapters/10.11647/obp.0219.13>
- McDowell, Gavin – Naiweld, Ron – Stökl Ben Ezra, Daniel (eds.) (2021): *Diversity and Rabbinization: Jewish Texts and Societies between 400 and 1000 CE*. Cambridge, UK: Open Book Publishers. DOI: 10.11647/OBP.0219 ISBN 9781783749942, <https://www.openbookpublishers.com/books/10.11647/obp.0219>
- Pléh Csaba (2013): *A megismeréstudomány alapjai: Az embertől a gépig és vissza*. Budapest: Typotex Kiadó, ISBN 9789632797816
- Prince, Alan – Smolensky, Paul (1993/2004): *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar*. Malden, MA: Blackwell, ISBN 1405119330, <https://roa.rutgers.edu/files/537-0802/537-0802-PRINCE-0-0.PDF>
- Stausberg, Michael (ed.) (2009): *Contemporary Theories of Religion: A Critical Companion*. London–New York: Routledge, ISBN 9780415463478
- Slone, D. Jason – McCorkle, William W. Jr. (eds.) (2019): *The Cognitive Science of Religion: A Methodological Introduction to Key Empirical Studies*. London etc.: Bloomsbury, ISBN 9781350033689
- White, Claire (2021): *An Introduction to the Cognitive Science of Religion: Connecting Evolution, Brain, Cognition and Culture*. London–New York: Routledge, ISBN 9781138541467